

УДК: 372.011+372.104.2+372.3

О. В. Перепелиця,
аспірант

(Південноукраїнський державний університет ім. К. Д. Ушинського, м. Одеса)

ІСТОРИЧНІ НАРИСИ ФОРМ І МЕТОДІВ ОСВІТИ В ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Різноманітність форм і методів навчальної та виховної діяльності в позашкільних установах на сьогоднішній день дає нам привід розглядати їх у розрізі історії. У даній статті нами було поставлене завдання: дослідити поетапний історичний розвиток педагогічного процесу позашкільної освіти й виховання в Україні, де хронологічні рамки дослідження охоплюють період з Великої жовтневої соціалістичної революції по сьогоднішній час.

Позашкільна освіта на сьогоднішній день є основною показовою ланкою у вихованні й навчанні творчої особистості підростаючого покоління завдяки своїй багатофункціональності, гнучкості й різноманіттю виховної інфраструктури. Базуючись на принципах особистої зацікавленості дітей і добровільності позашкільні освітньо-виховні заклади мають безмежні можливості щодо створення найбільш сприятливих умов для розвитку особистості, розкриття її здібностей, задоволення особливих потреб у процесі творчої діяльності.

До проблеми виховання й розвитку підростаючого покоління в системі позашкільної діяльності зверталися видатні вчені, педагоги (П. П. Блонський, А. С. Макаренко, М. Г. Стельмахович, В. О. Сухомлинський, К. Д. Ушинський, С. Т. Шацький), відомі психологи й філософи (І. Д. Бех, І. А. Катарський, Г. С. Костюк, В. І. Шинкарук), а також сучасні українські педагоги (Т. Сущенко, Г. Пустовіт, В. Вербицький і ін.).

Діяльність позашкільних закладів останнім часом помітно змінило ставлення різних керівних структур. Помітно зросли вимоги до змісту й особливостей виховної діяльності позашкільних закладів, їхньої ролі в утворенні й вихованні дітей і підлітків як центрів прогнозування позашкільної виховної роботи в цілому. Позашкільна робота оцінюється специфічністю форм, розмаїтістю видів діяльності, глибиною змісту, різнобічністю програм творчих об'єднань за інтересами й усієї установи в цілому. Проте структура й суть позашкільних закладів ще мають потребу в досить глибокій і вдумливій увазі науковців і освітян-практиків.

Позашкільна освіта має свій поетапний історичний розвиток, де педагогічний процес у навчальних закладах відповідав певним принципам, формам й методам організації навчання й виховання підростаючого покоління. У даній статті нами було поставлене завдання: досліджувати поетапний історичний розвиток педагогічного процесу позашкільної освіти й виховання в Україні, де, за аналізами архівних матеріалів, ми визначили основні етапи розвитку, які за хронологічними рамками охоплюють період з Великої жовтневої соціалістичної революції по сьогоднішній час.

На першому етапі (1917–1920 рр.) система позашкільного виховання дітей вирішувала завдання організації життєдіяльності дітей. Педагогічні колективи позашкільних закладів вели боротьбу з дитячою бездоглядністю й безпритульністю. За даними на 1921 рік на Україні майже 95% дітей шкільного віку не мали можливості відвідувати школу, а кількість безпритульних дітей становило понад 1,5 млн. [1]. Найпоширенішими формами позашкільної роботи в цей період були: клуби, дитячі майданчики, бібліотеки, дитячі свята. У переліку форм роботи називалася гімнастика, екскурсії, прогулянки, співу, малювання, читання. Під час дитячих свят проводилися мітинги й демонстрації. На свята запрошувалися військові оркестри. Під їхню музику діти виконували фізичні вправи. Організовані в такий спосіб дитячі свята створювали своєрідну аналогію життя країни в умовах нової влади. У розвитку дітей нових умов сприяли: ідейно-політична спрямованість і зв'язок навчання й виховання дітей із громадським життям країни; значна масовість заходів; зв'язок із промисловими підприємствами-шефами позашкільних закладів.

На другому етапі (1921–1930 рр.) цього періоду характерним є становлення соціалістичної держави, тому що ще більше підсилюється ідейно-політична спрямованість позашкільної роботи, одним із провідних завдань якої стає становлення дитячого комуністичного руху. До цього руху відноситься діяльність у комуні ім. Держинського педагога й мислителя А. Макаренко, який успішно здійснював розвиток "творчої праці" безпритульних і "важких" дітей. Особлива увага в комуні ім. Держинського зверталася на виховання таких якостей, як: оптимізм, діловитість, точність, дисципліна, здатність орієнтуватися в житті, вміння підкорятися товаришеві й уміння наказувати товаришеві.

Як провідний засіб виховання А. Макаренко виділяє колектив. Правильна організація, тон, стиль, режим і дисципліна колективу є "перспективою" особистості. "Так народжується в дитині твердість, непохитність загартованого характеру, так виховується почуття честі, обов'язку, усвідомлення обов'язку стосовно інших людей". Він підкреслював виховну важливість відповідальності старших вихованців за молодших: "У старших турбота про молодших й відповідальність за них виховують якості: увага до людини, великодушність і вимогливість, нарешті, якості майбутнього сім'янина й багато інших" [2: 23]. Також, до важливих методів виховання А. Макаренко прирівнює гру. Він стверджував, що гра обов'язково повинна бути присутньою в дитячому колективі. "Граючи вона (дитина) наближається до ступеня уяви, фантазії, вона щось із себе уявляє, вона чимось більш високим себе почуває, граючи", – писав А. Макаренко [2: 245].

Провідне значення для розвитку системи позашкільного виховання дітей у цей період мало створення піонерської організації, що ще більше підсилило ідейно-політичну спрямованість роботи позашкільних закладів. Розвиток творчих здібностей дітей відбувався в процесі навчально-виховної діяльності клубів, де поступово затверджується принцип самоврядування, поширюються такі форми виховної роботи з дітьми, як вечори, ранки, газети, екскурсії до музеїв, на фабрики й заводи, прогулянки на природу та інше.

Саме в 30-ті роки на Україні починають створюватися нові типи позашкільних закладів, виникають нові форми виховання, які сприяють розвитку здібностей дітей і підлітків: дитячі театри, дитячі екскурсійні бюро й екскурсійні станції, агробіостанція, дитяча технічна й сільськогосподарська станція, республіканська екскурсійно-туристична станція, дитяча водна станція, агробаза. У цей же період починають друкуватися перші дитячі газети й журнали; з'являється перша радіопередача для дітей. Отже, незважаючи на надмірну політичну спрямованість виховної роботи з дітьми, ми можемо зробити висновок про значні досягнення в розв'язанні проблеми в розвитку творчих здібностей дітей в умовах позашкільної установи.

На третьому етапі (1931-1941 рр.), забезпечуючи реалізацію завдань політехнічного, трудового, естетичного й морального розвитку дітей і підлітків, поліпшується діяльність всіх ланок системи позашкільної освіти.

Особливість цього періоду полягає у значній ролі загальноосвітніх шкіл у житті дітей, тому виховання в позашкільних закладах координувалося із планами роботи школи. У цей період розвитку творчих здібностей дітей і підлітків здійснюється на базі нових типів позашкільних закладів, які відкриваються: Палаці піонерів, Будинки колгоспних дітей, дитячі парки, дитячі залізниці, дитячі ігротеки, музичні школи, Будинки художнього виховання дітей.

Основні тенденції розвитку системи позашкільної освіти в цей період здійснювали позитивний вплив на творчий процес учнів, а саме:

- а) залучення до позашкільної діяльності широких шарів суспільства (театри, фабрики, заводи);
- б) посилення масовості, що свідчить про залучення до позашкільного виховання все більшої кількості дітей;
- в) поширення функцій самоврядування, що сприяло розвитку в дітей звичок до активності, формуванню естетичних, моральних якостей особистості;
- г) збільшення ролі комсомольської й піонерської організацій у вихованні дітей і підлітків як у школі, так і в позашкільних установах, що сприяло включенню дітей до морально-естетичного життя країни.

На четвертому етапі (1941-1970 рр.) розвиток позашкільної роботи з дітьми визначався конкретними умовами життя країни, соціалістичним будівництвом і процесами, які відбувалися в суспільстві, змінами в системі освіти й виховання.

Напередодні Великої Вітчизняної війни зароджується рух червоних слідопитів, тимурівців, проводяться спеціальні дитячі воєнізовані походи, оборонно-спортивні ігри. У чисельних оборонно-спортивних гуртках школярі починають вивчати військові спеціальності.

У 50-ті роки поширюються сільськогосподарський і краєзнавчий напрямки дослідницької діяльності школярів, що базувалися на впровадженні в практику роботи позашкільних закладів різноманітних форм і методів, спрямованих на розвиток знань, самостійності й творчих здібностей дітей і підлітків. Також у позашкільних закладах з'являються політичні гуртки й лекторії, які давали можливість школярам брати участь у політичному житті країни [3].

Робота позашкільних закладів була спрямована на виховання дітей і молоді, розвиток їхніх пізнавальних інтересів, суспільної активності й залишається на цьому етапі важливим фактором трудового виховання, професійної орієнтації, естетичного й фізичного розвитку особистості. У практику позашкільної роботи ввійшли нові форми масових заходів: фестивалі, форуми, тижні й свята

дружби союзних республік, декади літератури й мистецтва, походи по історичних місцях, поїздки миру й дружби, міжреспубліканські трудові табори дружби старшокласників, всесоюзні й міжреспубліканські спартакиади й олімпіади.

П'ятий етап – (1970-1991 рр.), протягом якого посилюється увага до розвитку позашкільної освіти в Україні. Особлива увага надається розвитку трудового виховання учнів. Робота з трудового виховання стала активно наповнюватися профорієнтаційним змістом. З цією метою проводяться численні екскурсії на виробництво, лекції й бесіди профорієнтаційного напрямку. На заняття гуртків запрошують батьків учнів або просто представників різноманітних професій, які розповідають про особливості своєї роботи. Таким чином, організовуючи бесіди й диспути, педагоги позашкільних установ намагаються сприяти свідомому вибору учнями майбутньої професії.

Шостий етап розвитку позашкільної освіти в Україні – сучасний (1991-2008 рр.). Проголошення незалежності України надало актуальності ідеї розвитку творчих здібностей особистості, вільної від ідеологічних догм і стереотипів. З огляду на суспільний попит, а також сучасні вимоги до знань і вмінь дитини, позашкільні навчальні заклади, крім традиційних, надають нові освітні послуги (гуртки вивчення комп'ютерної грамоти, іноземних мов, економічних дисциплін, основ бізнесу й т.д.), а також створюються нові типи навчальних закладів: ліцеї, гімназії, коледжі.

За перші роки незалежності була розроблена низка нормативно-правових документів, які регулюють діяльність у цій сфері ("Освіта", Концепція позашкільної освіти, Положення про позашкільний навчальний заклад, "Україна ХХ століття"). Одна з основних заслуг того часу – позашкільну освіту визнали складовою безперервної освіти. Проривом став Закон "Про позашкільну освіту", що з'явився на світ через десять років після здобуття незалежності. Тепер це – гордість України, адже тільки в нас з усіх країн колишнього СРСР є такий закон. У 2002 році уряд ухвалив Програму розвитку позашкільних навчальних закладів на 2002-2008 роки, дію якої в жовтні 2006 року Кабміном було рекомендовано призупинити та включити в Державну програму освіти на 2007-2011 роки. У Міністерстві освіти вважають, що це тільки на краще, адже фінансування в такий спосіб подовжено на три роки [4; 5].

Як стверджує Ю. Борисова, на сьогоднішній час наша система позашкільної освіти справді унікальна. Якщо Білорусь і Росія рухаються приблизно в одному напрямі з нами, то Польща, Чехія та інші західні країни колишнього радянського блоку цю систему майже втратили і працюють, як у країнах Центральної й Західної Європи, де секції та гуртки платні й доступні далеко не всім. У Прибалтиці діє принцип "гроші ходять за дитиною": секції та гуртки відкриваються на основі грантів. Є замовлення від батьків на такий гурток – проводиться конкурс, найкращий колектив відкриває гурток, а коли грант закінчується, гурток закривається [6].

Історико-педагогічний аналіз розвитку позашкільної освіти в Україні дає змогу визначити що, незважаючи на певні відмінності форм і методів навчально-виховної діяльності позашкільних закладів, відбувався й відбувається розвиток цієї ланки освіти відповідно до завдань, які ставить суспільство в той або інший період перед системою освіти, і визначається умовами соціокультурного розвитку суспільства. Проблемі становлення творчої особистості дитини, її творчому розвитку надавалась значна увага на всіх етапах розвитку позашкільної освіти, хоча кожний період мав свої особливості змісту й підходи до вибору форм і методів роботи.

Отже, на сучасному етапі завдання розвитку творчих здібностей дітей і підлітків не втратило своєї актуальності, саме позашкільні навчальні заклади роблять свій незаперечно вагомий внесок у розв'язання цієї проблеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Букреева С. М. Становление и развитие системы внешкольного воспитания детей в Украинской ССР (1917-1941 гг.): Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – К., 1981. – 151 с.
2. Макаренко А. С. Воспитание гражданина. – М.: "Просвещение", 1988. – 304 с.
3. Струнин В. В. Страницы из истории внешкольных учреждений // Ваши друзья и помощники. – М.: Молодая гвардия, 1965. – С. 11.
4. Закон України "Про позашкільну освіту" // Збірник документів по організації позашкільної освіти. – К., 2002. – С. 21-42.
5. Концепція позашкільної освіти та виховання // Збірник документів по організації позашкільної освіти. – К., 2002. – С. 64-73.

- б. Борисова Ю. Позашкільне виховання. 16 років по тому // Дзеркало тижня. – 2007. – № 8. – С. 120.

Матеріал надійшов до редакції 22.12. 2009 р.

Перепелица О. В. Исторические очерки форм и методов образования во внешкольных учебных заведениях.

Разнообразие форм и методов учебной и воспитательной деятельности во внешкольных учреждениях на сегодняшний день дает нам повод рассматривать их в разрезе истории. В данной статье нами была поставлена задача: исследовать поэтапное историческое развитие педагогического процесса внешкольного образования и воспитания в Украине, где хронологические рамки исследования охватывают период с Великой октябрьской социалистической революции по сегодняшнее время.

Perepelitsa O. V. Historical Essays of Forms and Methods of Education in Out-of-School Educational Establishments.

The variety of forms and methods of study and educational activity in out-of-school establishments nowadays gives us an occasion to examine them in the cut of history. In this article we set the problem: to probe stage-by-stage historical development of pedagogical process of out-of-school education and upbringing in Ukraine, where the chronologic scopes of research engulf a period from Great October socialistic revolution till today's time.